

ASSOCIACIONISME I SINDICALISME AGRARI AL PENEDEÈS ENTRE 1870 I 1900

RAMON ARNABAT MATA

DEPARTAMENT D'HISTÒRIA I HISTÒRIA DE L'ART, FACULTAT DE LLETRES,
UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
ramon.arnabat@urv.cat

Resum

Les tres comarques penedesenques (Alt Penedès, Baix Penedès i Garraf), dedicades fonamentalment al conreu de la vinya i a l'elaboració i la comercialització de vins i aiguardents, van experimentar dues grans etapes el darrer terç del segle XIX: una de creixement (els anys setanta i mitjan anys vuitanta) i una de crisi (des de mitjan anys vuitanta fins a la fi del segle), separades per la crisi de la fil·loxera. Entre 1870 i 1900, els pagesos de les tres comarques penedesenques, fonamentalment parcers, rabassers i petits propietaris, van associar aquestes dues crisis que van estimular l'associacionisme pagès mitjançant dues fórmules: el sindicalisme i el cooperativisme, amb formes diverses per a defensar els seus interessos i poder subsistir amb dignitat. Aquesta munió d'associacions, autònomes en uns casos i lligades a diversos corrents polítics (anarquistes, republicans, catòlics), en d'altres van tenir un gran protagonisme en la vida econòmica, social, política i cultural dels diversos municipis penedesencs.

---

1. Introducció

L'anomenat *Penedès històric* (Alt i Baix Penedès i Garraf) comptava amb una població d'uns 80.000 habitants entre 1870 i 1900, repartits

entre quaranta-set municipis, les dues tercers parts dels quals eren pagesos, sobretot jornalers, parcers i rabassers. En aquest marc geogràfic i econòmic s'ha desenvolupat una rica activitat associativa protagonitzada pels pagesos (germandats de socors mutus, sindicats, cooperatives, societats culturals i recreatives, etc.) i en la qual s'han entrecreuat diverses opcions polítiques, però, especialment, la catòlica, la republicana, la socialista i l'anarquista. Per tal de resseguir aquesta activitat s'ha consultat la premsa comarcal i nacional, el fons d'associacions del Govern Civil de Barcelona, els tres arxius comarcals penedesencs i la documentació servada per les organitzacions sindicals pageses.

2. Els anys setanta

Els anys setanta del segle XIX es va iniciar l'organització autònoma dels pagesos penedesencs, tot i que durant aquesta dècada va tenir un caire minoritari. Entre 1870 i 1873 es van crear seccions de treballadors del camp en tretze municipis penedesencs.¹ La majoria d'aquestes seccions estaven adherides a la Unió de Treballadors del Camp (UTC) i, a través d'aquesta a la Federació Regional Espanyola de l'Associació Internacional de Treballadors (FRE-AIT), d'orientació anarquista (Nettlau, 1930 i 1969; Guillaume, 1907, i Arnabat, 1981 i 1992).

La major part dels treballadors del camp organitzats eren rabassers, és a dir, pagesos que havien establert un contracte de rabassa morta amb un propietari o bé havien heretat aquest contracte dels pares o fins i tot dels avis (Giralt, 1965, i Colomé, 1990 i 2003). Aquesta majoria rabassaire explicaria les expectatives que els treballadors del camp tenien en la Primera República. Expectatives que en un primer moment es van realitzar en aprovar-se les lleis de 20 d'agost i 16 de setembre de 1873, que declaraven redimible el contracte de rabassa morta i d'altres, i que significava que el treballador podria passar a ser propietari de la terra que conreava. Aquesta Llei de 16 de setembre va portar molt d'enrenou, ja que els propietaris s'hi van oposar radicalment, i van aconseguir que, amb l'enderrocament de la República l'any següent, s'abolís pel Decret de 20 de febrer de 1874. Tot i els nuls efectes pràctics de la Llei, va ser un senyal d'alarma per als propietaris ja que, unida a les noves tècniques que allargaven indefinidament la vida del cep, feia perillar la renovació dels guanys i també, les seves propietats, de les quals obtenien llurs rendes. Tot això va portar els propietaris a intentar introduir els contractes de durada fixa, però no ho van aconseguir, de manera generalitzada, fins després de la fil·loxera.

La FRE-AIT va fer molts esforços per organitzar els treballadors del camp en una sola Unió, tot i la diversitat de situacions que provocava el sistema de conreu i d'explotació de

1. Aquest apartat es basa en les informacions extretes dels set llibres de les *Cartas, comunicaciones i circulares de la Comisión Federal de la región española* (1872-1874), i dels dos llibres de les *Actas del Consejo Federal de la región española* (1872-1874), servades a la Biblioteca Arús (editades per Martínez de Sas, 1979-1980), i de la premsa obrera: *El Trabajo* (1872) i *La Federación* (1873).

la terra, sobretot de la vinya. Però, aquests esforços no van tenir gaire èxit i la majoria de treballadors del camp van restar sense organitzar-se. D'altra banda, tot i el contacte que aquestes seccions d'agricultors mantenien amb la FRE-AIT, no seguien pas gaire els acords presos per aquesta organització, ni per la UTC. Però, la difícil relació amb la FRE no era exclusiva de les seccions penedesenques, sinó que la mateixa UTC feia propaganda en contra de la FRE i recomanava sota-veu que les seccions adherides s'hi desafilassin. Aquesta actitud de no seguir la dinàmica marcada per la direcció sindical devia ser bastant estesa entre els treballadors del camp, ja que hem localitzat dinou cartes dirigides a diferents seccions en què els demanaven que complissin els acords presos, especialment d'adherir-se individualment a l'AIT. Malgrat aquesta independència de les seccions locals pageses respecte a l'organització anarquista, les relacions es van continuar mantenint al llarg de l'any 1874, encara que fos per carta.

L'any 1873, l'associacionisme obrer i pagès havia pres força al Penedès. Alhora s'iniciava la polèmica entre les seccions partidàries de mantenir-se a la FRE-AIT i les partidàries de seguir els republicans federals de Francesc Pi i Margall. Polèmica que, tot i que va afectar diverses seccions d'ofici, tenia una incidència especial en les de treballadors del camp. Els republicans federals criticaven els anarquistes i demanaven calma i paciència als pagesos davant la proclamació de la Primera República. Per la seva banda, la FRE-AIT criticava el republicanisme per les seves ànsies de poder i d'utilitzar els obrers per a aconseguir-ho (Albertí, 1973; Termes, 1972, 1976 i 1977, i Duarte, 1987 i 2004). La majoria de les seccions penedesenques es van posicionar al costat dels republicans federals. Ara bé, aquestes diferències es van difuminar, parcialment, davant els greus problemes que havien d'afrontar les organitzacions de treballadors, especialment la repressió governamental, i el fet que, als pobles, els espais de sociabilitat eren compartits, de manera que els pagesos, en general i independentment de la seva opció política, anaven a les mateixes societats, ateneus, tavernes, barberies, etc. Per això cal que haguem de ser prudents en les separacions ideològiques, que aquests anys i al món rural poden ser més aparents que reals. De fet, el darrer terç del segle XIX anarquistes i republicans federals compartien, a més dels espais de sociabilitat, aspectes de la cultura política: anticlericalisme, federalisme, preocupació social, etc.

3. Els anys vuitanta

Durant els anys setanta i fins mitjan anys vuitanta del segle XIX el preu de venda del vi va ser bastant satisfactori per als seus productors (pagesos i propietaris) i comercialitzadors. França, afectada per la fil·loxera, era una bona compradora dels excedents vinícoles, així com les colònies americanes. Aquest va ser un motiu clau per a l'extensió del conreu de la vinya al Penedès i a Catalunya (Colomé, 1987, i Valls, 2003). Tot sembla indicar que, aquests anys i fins a l'arribada de la fil·loxera, hi va haver una època d'una relativa pau social al camp del Penedès. No era ben bé així i la pau social va ser sempre relativa i referida a l'activitat col·lectiva i organitzada, ja que van persistir els atacs individuals a la propietat. No sols això, sinó

que el fet que no hi hagués organitzacions formals no va impedir les accions col·lectives i solidàries dels pagesos a escala local (Garrabou, 1991, i Colomé, 1997 i 2006).

Després de set anys (1874-1881) sense organització formal dels pagesos, el 7 de maig de 1882 es va crear a Rubí la Lliga de Viticultors Rabassaires de Catalunya (LVRC), que el 4 de juny va celebrar una assemblea a Gelida (Puig, 1935; Balcells, 1983; Gavaldà, 1989; Mayayo, 1995, i Pomes, 2000). L'objectiu d'aquesta Lliga era doble: unir-se per aconseguir la millora dels contractes de conreu i per fer front a les despeses enormes que comportaven els judicis de desnonament. Hi havia seccions de la LVRC a tres municipis de l'Alt Penedès, totes properes al centre, que era Martorell. Aquests tipus d'organitzacions sindicals, de resistència o de classes, eren molt temudes pels propietaris ja que trencaven el seu domini sobre la pagesia, basat en la jerarquia i el paternalisme, alhora que dotaven els pagesos d'organismes propis i autònoms amb els quals podien defensar les seves reivindicacions. Ben aviat els propietaris penedesencs en van reclamar mitjançant el seu portaveu la dissolució total (*El Labriego*, de 30 d'abril de 1884). Els propietaris, amb el suport dels catòlics, van donar suport en molts casos a les societats de socors mutus, tot i que també se'n van crear a partir de la iniciativa dels mateixos pagesos. Cal, en qualsevol cas, destacar la importància d'aquestes associacions mutus durant les dues darreres dècades del segle XIX, tal com podem comprovar pel fet que se'n formessin vint-i-cinc a l'Alt Penedès, disset al Baix Penedès i trenta-vuit al Garraf, és a dir un total de vuitanta societats de socors mutus al Penedès (Arnabat, 1992 i 1994 i Solà, 1993 i 2001).

4. La crisi de la fil·loxera

L'arribada de la fil·loxera va provocar una forta crisi i va desplegar molts conflictes socials al Penedès. La fil·loxera, després de devastar les vinyes de França, va entrar a Catalunya l'any 1879, arribava al Penedès el 1887 i el 1896 ja havia arrasat les tres comarques, i la major part de les vinyes es van convertir en erms. La crisi que es va iniciar amb la fil·loxera va continuar amb la davallada dels preus que es va prolongar des del darrer decenni del segle XIX fins al primer terç del segle XX (Iglesies, 1966; Garrabou, 1978; Giralt, 1984; Pujol, 1984; Colomé, 1987, i Garrabou, Pujol, Colomé i Seguer, 1992). Amb la crisi, com ha assenyalat Emili Giralt (1965), els propietaris perdien les bones rendes dels anys de les vaques grasses, però els jornalers i els rabassers perdien el mitjà de subsistència. Les discussions entre rabassers i propietaris per la part de la collita que els primers havien de donar al segons i la desfeta, per part d'aquests, de molts contractes de rabassa morta, va motivar que, una altra vegada, els treballadors del camp s'organitzessin massivament en llurs associacions per tal de defensar-se. Es va iniciar així un conflicte social profund que va durar fins als anys trenta del segle XX.

Els conflictes entre rabassers i jornalers, d'una banda, i propietaris, de l'altra, no van tardar a esclatar. El punt àlgid d'aquests conflictes socials va ser entre l'estiu de 1892 i el principi del 1893, quan es van estendre arreu de la comarca: vinyes tallades, petards contra alguns batlles, fassines cremades, vinyes veremades i destrossades, vinyes rabassades,

concentracions multitudinàries de pagesos per a boicotejar els esquirols, manifestacions nombroses per a exigir que els propietaris paguessin els sulfats per a les vinyes, diverses vinyes esbrotades, cremada de garbes de blat, etc., tal com es pot seguir a la premsa penedesenca: *El Panades Federal* (1892 i 1893), *Las Cuatro Barras* (1892) i *El Labriego* (1892 i 1893). Però, tot i l'espectacularitat dels conflictes citats, el conflicte massiu tenia lloc de manera més soterrada, i els pagesos es negaven a satisfer les parts dels amos o ho feien en quantitat menor, i els propietaris iniciaven processos de desnonament. Tot plegat explicaria l'augment del nombre de plets i l'allargament de la seva tramitació, almenys al Penedès, on trobem nombrosos exemples servats a l'Arxiu Judicial del Jutjat de Primera Instància de Vilafranca del Penedès, dins de l'Arxiu Històric Comarcal de l'Alt Penedès (caixes CCXCV a CCCXX, de 1891-1893).

Tan bon punt es va estendre la fil·loxera, es van iniciar les tasques per a replantar les vinyes i superar la plaga, ja que es coneixien algunes solucions fruit de l'experiència francesa. Bàsicament, consistien en la replantació de les vinyes amb ceps americans, que eren més resistents a les plagues. La conseqüència d'aquest procés va ser que, a partir de llavors, es va generalitzar que els contractes de rabassa morta tinguessin una durada determinada (50 anys de mitjana). Això significava una desvirtuació d'aquest tipus de contracte, ja que feia perdre poder al rabasser sobre la terra que conreava, tot i que, generalment, va aconseguir una millora en el repartiment dels fruits. Els parcers i rabassers havien aconseguit millores contractuals, però al venciment dels nous contractes es van adonar de la degradació jurídica que havien sofert. Però, no sols es desvirtuaven els contractes de rabassa morta, sinó que, a més, aquests disminuïen davant l'augment dels de parceria. A l'Alt Penedès, abans de la fil·loxera es feien una mitjana de quaranta-sis contractes de rabassa morta per any, i després de la crisi se'n feia una mitjana de deu. En canvi, els contractes de parceria van passar d'una mitjana de cinc per any, a una de noranta-quatre després de la fil·loxera (Parés Goncer, 1944).

La replantació va ajudar a tranquil·litzar els ànims exaltats, i els conflictes, tot i que no es van reduir, es van anar solucionant d'una manera menys violenta i més ràpida. Uns i altres van cedir en llurs reivindicacions voluntàriament o per decisió judicial. Tot i així, l'estabilitat generalitzada no es va instaurar al camp del Penedès fins als voltants de la Primera Guerra Mundial, tot i que després va tornar a rebrotar amb més força durant la dècada dels anys vint i trenta. Al llarg de la darrera dècada del segle XIX els conflictes protagonitzats per diverses associacions pageses, van anar acompanyats d'accions col·lectives que seguien uns paràmetres més tradicionals (Esclassans, 1902; Balcells, 1983 i Colomé, 2006).

5. Els anys noranta: la Federació d'Obrers Agrícoles

Fins a la dècada dels anys noranta no es va reprendre amb força l'organització dels treballadors del camp. Els anarquistes van intentar de refer les seves organitzacions de treballadors agrícoles tot aprofitant la conflictivitat i la radicalitat dels enfrontaments entre pagesos

i propietaris arran de la crisi provocada per la fil·loxera. El mes de maig de 1893 van crear a Barcelona la Unió Agrícola del Pacte Lliure, mitjançant la Conferència de Trabajadores del Campo. En aquesta Conferència es va acordar d'adherir-se al Pacto de Unión y Solidaridad de la Región Española, i es va refermar en la línia anarquista.² A més, exigien la devolució de l'import de les contribucions pagades pels rabassers i parcers, la reducció de les parts de l'amo al cinquè en els anys de bona collita, i proposaven de convertir en propietat comunal tota finca que no es conreés durant tres anys seguits. Finalment, reclamaven la perpetuïtat de la rabassa morta. Sis delegacions penedesenques van participar en la Conferència i en el Congrés de la Unió Agrícola, moviments de les viles més grans de les tres comarques, igual que passava amb la majoria de delegacions d'altres comarques representades: els dos Vallès, el Bages, Osona i l'Anoia (*La Tramuntana*, 4 i 25 d'agost de 1893). L'intent dels anarquistes de crear una organització de treballadors del camp afí tractava de contrarestar la influència creixent del republicanisme federal en el sindicalisme pagès. De fet, la Unió Agrícola no va quallar al Penedès i va tenir molt poca incidència a la resta de Catalunya, de manera que no va durar més d'un any.

Dels diversos intents per a substituir la Unió de Treballadors del Camp (1873-1874) i la Lliga de Viticultors Rabassaires de Catalunya (1882-1885), només va quallar la Federació d'Obrers Agricultors de la Regió Espanyola (FOARE), propera al republicanisme federal, sense cap relació estable amb altres organitzacions obreres i centrada en les comarques penedesenques (López Estudillo, 1980, 1989a i 1989b; Arnabat, 1992 i Planes, 2003). Els primers passos s'havien donat des del Centre Obrer de Vilanova i la Geltrú, que l'any 1891 publicava a *El Socialista* una crida a l'organització dels pagesos (masovers, parcers i jornalers), i iniciava els contactes amb els pagesos de Sitges, Sant Pere de Ribes, Cubelles i Canyelles. El mes d'octubre del 1893 (sis mesos després de la Conferència de la Unió Agrícola), la FOARE va celebrar el seu primer congrés a Vilanova i la Geltrú, amb cinquanta-quatre societats adherides i un total d'uns vint-i-sis mil treballadors del camp federats (*El Panades Federal*, 24 d'octubre de 1893). D'aquests, la majoria pertanyien a les seccions penedesenques: trenta-tres repartides per vint dels vint-i-set municipis de l'Alt Penedès (74 %); dotze repartides per deu dels catorze municipis del Baix Penedès (71,5 %), i en cinc dels sis municipis del Garraf (88,5 %), a més de tres seccions de l'Alt Camp. Aquestes seccions locals portaven noms diversos, com ara Societat de Treballadors Agrícoles, Treballadors Agrícoles, Societat de Treballadors, Associació d'Agricultors, Centre d'Obrers Agricultors, Societat d'Obrers Agricultors, Societat de Llauradors, Associació de Treballadors Agrícoles o Associació Agrícola.³ Els principals dirigents de la FOARE van ser Isidre Rius,

2. *Conferencia de los Trabajadores del Campo. Celebrada los días 20 y 21 de Mayo de 1893 en Barcelona*, Barcelona, 1893.

3. Són els noms amb els quals es van inscriuen al Registre d'Associacions del Govern Civil de Barcelona, i que se serveix a l'Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona. En aquest mateix Registre, l'any 1894, hi figura la inscripció de la Federació d'Obrers Agricultors de la Regió Espanyola, amb el número de registre 1755.3.

Isidre Claramunt, Pere Llopart i Antoni Solsona, de Vilafranca; Joan Tarrida, de Sant Sadurní d'Anoia; Joan Saumell, de les Cabanyes, i Pau Martorell, del Vendrell.

La Federació comptava a convertir-se en la referència dels treballadors del camp de Catalunya, tot defensant les propostes republicanofederales enfront de les anarquistes: «la Federación de rabassaires se propone tomar activísima parte en todas las luchas políticas y económicas, predominando el criterio de proceder dentro de la legalidad» (*El Panades Federal*, núm. 53, 24 d'octubre de 1893). Mentrestant, els propietaris constataven que la situació havia canviat: «Constituidas en la mayoría de pueblos del Panades asociaciones de Trabajadores con perfecta organización, a LO que parece han empezado ya algunas a dirigir a los propietarios sus pretensiones. Y si al principio la cosa se tomo a broma, no haciendo caso alguno los propietarios de la organización de los trabajadores, hoy revista ya la cosa un carácter grave que es preciso a toda costa remediar.» (*El Labriego*, 31 de gener de 1893)

El mes de febrer de 1895 es va celebrar als locals del Centre Federal de Vilafranca del Penedès el Segon Congrés de la Federació d'Obrers Agricultors. Hi van assistir delegats de quaranta-sis seccions locals: dinou de l'Alt Penedès (77 % dels municipis), onze del Baix Penedès (92 %), quatre del Garraf (57 %), quatre de l'Alt Camp, tres del Tarragonès, un de la Conca de Barberà i dos del Vallès (*El Panades Federal*, 23 de febrer de 1895). En aquest Congrés van quedar molt clares les bones relacions entre treballadors del camp i republicans federals: suport del sistema de plets i comissions mixtes per a resoldre els problemes i adhesió com a col·lectivitat obrera als ideals socialistes formulats pel Partit Republicà Federal Espanyol en el seu manifest del 1894. Malgrat això, es va aixecar alguna veu disconforme, com la dels delegats de Sitges, que desitjaven que la Federació fos tan sols una societat de resistència sense lligar-se als partits polítics (proposta clarament de caire anarquista), però aquests tipus de propostes van ser rebutjades majoritàriament pels delegats. Malgrat això, la Federació mantingué bones relacions amb la resta del moviment obrer organitzat, com ho prova el seu suport a la celebració de l'1 de maig. L'any 1895, es va celebrar a diferents pobles de la comarca, tot realitzant un homenatge a Engels i l'aniversari de la Comuna de París. A més, el Congrés va aprovar d'expulsar les seccions que s'adherissin a les cambres agrícoles, i de combatre les federacions mixtes que estaven constituint els propietaris. Finalment, la Federació es posicionava sobre la vida política manifestant la repulsa per la repressió i el desig d'emancipació.

La Federació actuava també com una societat d'ajuda mútua, i així els companys treballaven les terres dels rabassers malalts per tal que no es perdés cap collita. L'estructura organitzativa adoptada assenyalava que a cada comarca o districte s'havia d'eleger un comitè comarcal, que seria plenament sobirà en el seu àmbit. Un altre acord important va ser el de la publicació d'un diari propi, *El Campesino* (1895-1896), dirigit des del Vendrell per Ignasi Bo i Singla. Els anys 1895-1896 la Federació radicalitzà les actuacions. D'una banda, un cert apropament a les postures socialdemòcrates i de suport a l'internacionalisme pro-

letari, com ho mostra el desig de celebrar l'1 de maig juntament amb altres organitzacions obreres i, sobretot, les seves propostes de cercar, en alguns casos, la propietat comuna de la terra.

El mes de juliol de 1895 es va convocar una conferència extraordinària de la Federació al Vendrell. En aquesta Conferència es reafirma la línia de classe, enfront de la deixadesa d'algunes seccions que s'havien avingut a acceptar algunes propostes dels propietaris que es consideraven no acceptables. El mes de gener de 1896 se celebrava al Vendrell el Tercer Congrés de la Federació, al qual van assistir quaranta-dues seccions que tenien uns deu mil associats, és a dir, una tercera part dels que havien tingut en el moment més àlgid, l'any 1893. En el Congrés es va acordar de seguir la línia de radicalització adoptada i, a més, es va criticar obertament la guerra de Cuba, tot fent una manifestació d'internacionalisme proletari (*El Campesino*, 15 i 31 de gener de 1896).

6. Els anys noranta: la participació política

L'aprovació per les Corts, el 26 de juny de 1890, d'una nova llei electoral que establia el sufragi universal masculí, va obrir les portes a la representació republicana a la cambra legislativa, malgrat el sistema caciquil imperant durant la Restauració. Aquesta llei s'aplicava tant a les eleccions a Corts com a les municipals, i va ser precisament en aquest darrer àmbit on els republicans federals es van beneficiar de la posició favorable a la participació electoral adoptada per la FOARE. Entre 1891 i 1895 els republicans federals van obtenir moltes victòries electorals al Penedès (Soler, 1991; Romeu, 1996; Martí, 1997; Molins, 1995 i Balcells, Culla i Mir, 1992).

Els candidats republicans es van presentar amb un programa favorable als rabassers, en què demanaven la derogació de la prescripció del contracte de rabassa morta i un repartiment equitatiu dels fruits del seu treball, i va aconseguir traspasar, encara que tímidament, el descontentament dels pagesos vers la política oficial. Durant els anys 1891, 1892 i 1893, els republicans federals van desplegar una gran campanya de propaganda per tot el Penedès (mítings, conferències, etc.) per difondre el seu missatge i convèncer els pagesos de la necessitat de votar les seves candidatures, alhora que s'anaven estenent les seccions locals de la FOARE, si és que era possible fer-ne alguna distinció (*El Panades Federal*, anys 1892 i 1893). Els centres republicans federals de Vilafranca del Penedès i Vilanova i la Geltrú, dirigits respectivament per Jaume Ferrer i Pau Barbé, eren els més actius del Penedès, i des d'allà es publicaven *El Panades Federal*, *La Ley* i *El Mensajero*. Les altres branques del republicanisme van tenir molta menys presència al Penedès, així els possibilistes comptaven amb un petit grup a Vilafranca del Penedès encapçalat per Eduard Vidal i Valenciano, mentre que els centralistes tenien una secció a la Bisbal del Penedès.

A escala municipal, els republicans aconseguien també avançar posicions amb el suport dels treballadors del camp. Cal tenir en compte que els tres principals dirigents de la FOARE ho eren del Comitè Comarcal del Partit Republicà Democràtic Federal: Isidre Rius

n'era el secretari i Joan Tarrida, el president. Entre 1891 i 1895 es van formar centres republicans democràtics federalistes a catorze dels vint-i-set pobles de l'Alt Penedès, a tres dels catorze del Baix Penedès, i a tres dels sis del Garraf. Així, a Vilafranca, a les eleccions municipals de maig del 1891, només es va presentar una candidatura republicana, encapçalada per Isidre Rius, que naturalment va sortir elegida (*El Labriego*, 15 de maig de 1891). A Vilanova i la Geltrú els federals guanyaven les eleccions municipals des de l'any 1885 i quasi bé fins al final del segle, tot i que no van aconseguir l'alcaldia fins al 1891. No és gens estrany doncs, que el *Diario de Villanueva* qualifiqués la vila com «la mas federal de Cataluña». Les eleccions municipals del 1893 van donar una nova victòria a les candidatures republicanes penedesenques, i els federals van aconseguir la majoria en disset municipis de l'Alt Penedès, en cinc del Baix Penedès i en dos del Garraf (*El Panades Federal*, 25 de novembre de 1893).

L'any 1892, en les eleccions de diputats a Corts, el candidat republicà Nicolás Salmerón ja va derrotar per una àmplia diferència (més de 6.000 vots) el candidat conservador. Al districte del Vendrell, en canvi, Vallès i Ribot, tot i afegir-se a les demandes dels rabassaires (contracte de rabassa perpetu i accés a la propietat de la terra), no va aconseguir vèncer en les eleccions. L'any 1893, la unió entre republicans federals i treballadors del camp va arribar al seu punt més àlgid, coincidint amb la radicalització dels enfrontaments socials al camp penedesenc. Les bases republicanes, les seccions dels pobles, també van radicalitzar les posicions, mentre que els dirigents seguien una línia més moderada.⁴ Això els va permetre d'aparèixer com a defensors polítics dels interessos dels treballadors del camp. A les eleccions a Corts celebrades el mes de març, els republicans es van presentar en una candidatura unitària, la Unió Republicana, integrada per federals, centralistes i progressistes, i representada per Baldomero Lostau, pel districte de Vilafranca, per Odón Martí, pel del Vendrell, i per Josep M. Vallès i Ribot, pel de Vilanova, tots tres federals. Fins en cinquanta municipis dels districtes de Vilanova, Vendrell, Vilafranca i Tarragona-Reus-Falset, els republicans van aconseguir la majoria. En set municipis de l'Alt Penedès els seus vots van superar el 80 % del sufragi (*El Labriego*, 15 de març de 1893, i *El Panades Federal*, 11 de març de 1893). Així, Ramon Esclassans (1902), parlant de l'arrelament dels federals al Penedès, va assenyalar: «La qüestió rabassaire donà al federalisme una força immensa, havent aconseguit treure triomfant el seu candidat en Baldomero Lostau [...], publicant a més per espai de tres anys un setmanari titulat *El Panades Federal*, i establir Comitès en totes les poblacions i un Centre a Vilafranca.»

En canvi, al districte del Vendrell va vèncer la candidatura fusionista. Els republicans acostumaven a guanyar al Vendrell, però aquesta victòria era contrarestada per la victòria

4. Podem seguir la línia dels dirigents a través dels setmanaris *La Avanzada* (1890-1893) i *El Federalista* (1892-1905), de Barcelona, i *El Nuevo Régimen* (1881-1905), de Madrid, i la radicalització de les bases a *El Panades Federal* (1892-1895), de Vilafranca.

caciquil a molts pobles de la comarca, que va impedir la victòria republicana els anys 1896 i 1905. Tot plegat provocava incidents a molts pobles del Baix Penedès, com ara l'Arboç, Llorenç, Santa Oliva, Cunit, la Bisbal del Penedès o Masllorenç, on els vots del candidat conservador es cotitzaven a duró. L'altra conseqüència va ser que els republicans no van presentar candidats en aquest districte els anys 1899 i 1901. Al districte del Vendrell la situació no va canviar fins a l'any 1907, quan sota l'aixopluc de la Solidaritat Catalana el republicà vendrellenc Jaume Carner va aconseguir l'escó de diputat, igual que ho va fer el 1910 i el 1914 amb el suport de totes les famílies republicanes, excepte la radical lerrouxista (Saumell, 2000).

La suspensió de les garanties constitucionals els anys 1893 i 1894 (per les bombes al Liceu), va frenar aquesta activitat republicana, alhora que va frenar la lluita dels treballadors del camp; de fet aquestes eren les veritables raons de l'esmentada Llei, tot i que, formalment, l'excusa fos la lluita contra el terrorisme. El mes de juny de 1894 es publicava el programa del Partit Republicà Democràtic Federal, que significava un pas més cap a la radicalització del projecte polític dels federals, ja que s'apropava a les posicions de les organitzacions obreres i de treballadors del camp, fins i tot fent seves algunes de les propostes anarquistes que havien vist en la Conferència. Aquest programa va provocar moltes discussions a l'interior del partit, ja que mentre molts treballadors del camp hi estaven a favor, els sectors urbans de les classes mitjanes hi estaven en contra. El programa teòric mantenia les reivindicacions tradicionals dels rabassers, com ara la transformació en cens lluible, l'arrendament i la rabassa morta.

A les eleccions generals de març del 1896, la repressió i les tupinades governamentals, juntament a la desunió republicana, van fer que aquests només obtinguessin un diputat (molts ni es van presentar). Malgrat tot, els republicans van obtenir encara la majoria de vots a vuit municipis de l'Alt Penedès. De fet, fins al 1903 les eleccions legislatives al districte de Vilafranca les van guanyar els candidats conservadors.

Durant el darrer terç del segle XIX hi va haver una extraordinària florida d'associacions de tot tipus: recreatives, culturals, sindicals, polítiques, de socors mutus, cooperatives, etc., que van canalitzar bona part de la conflictivitat i de la mobilització social. A l'Alt Penedès se'n van crear cent trenta-sis (una mitjana de cinc per municipi i d'una per cada quatre-cents habitants); al Baix Penedès se'n formaren seixanta-set (una mitjana de cinc per municipi i d'una cada tres-cents cinquanta habitants) i, al Garraf, vuitanta-set (una mitjana d'onze per municipi i d'una per cada dos-cents trenta habitants) (Arnabat, 1992 i 1994 i Solà, 1993 i 2001). Els propietaris van fer front a l'ofensiva dels treballadors del camp amb diferents estratègies. D'una banda, van intentar d'atreure's els treballadors del camp creant societats mixtes o de beneficència, els afiliats a les quals tenien preferència a l'hora de contractar-los, o amb iniciatives interclassistes per a defensar interessos comuns enfront del Govern, alhora que a aquest, li exigien la repressió dels treballadors i llurs organitzacions: utilització de la Guàrdia Civil i suspensió periòdica de les garanties constitucionals per un

motiu o un altre. També, el control dels ajuntaments per a fer repartiments fiscals favorables, i les tupinades electorals per a aconseguir mantenir-ne el control, tot i que amb un èxit relatiu al Penedès. A aquesta ofensiva dels propietaris amb el suport dels governs de caire conservador, s'hi afegien altres qüestions, com els problemes de liquiditat de molts treballadors del camp a causa de la fil·loxera i la introducció d'una mecanització incipient en el procés de replantació, que feia sobrerera una part de la mà d'obra al camp. I, finalment, la divisió al si de les files republicanes i de la mateixa Federació, entre jornalers i rabassers, i entre diferents seccions, segons el moment del procés de crisi en què es trobaven.

Davant la desunió republicana, els dirigents de la Federació van adoptar una posició de suport als seguidors de Pi i Margall, i van participar en l'intent de reconstrucció de la força federal, la qual cosa, indirectament, va afavorir l'extensió del radi d'influència de la Federació a altres indrets de Catalunya. L'atemptat del carrer Canvis Nous al pas d'una processó de Corpus va desencadenar una repressió brutal que va donar lloc als anomenats *processos de Montjuïc*, que van portar a la presó molts dirigents republicans federals, com ara Bo i Singla i Lostau, i de la Federació, entre ells Joan Saumell de les Cabanyes, i el tancament de molts centres de la Federació i dels republicans. Aquesta repressió, juntament amb la divisió republicana, les tupinades electorals del govern i l'embranchida de la replantació, van paralitzar les activitats de la Federació. Tot i que, l'any 1897, encara va fer el Quart Congrés al Vendrell, en el qual es va refermar l'adhesió a la persona i l'ideari de Pi i Margall. D'aquí al final del segle, la Federació pràcticament va deixar d'existir, tot i que va continuar funcionant una comissió pericial a Vilanova i la Geltrú. Les seccions tenien una vida pobra i es limitaven a col·laborar en actes de solidaritat, com la de Vilafranca per a la revisió dels processos de Montjuïc.

Bibliografia

- ALBERTÍ, S. (1973), *El republicanisme català i la restauració monàrquica*, Barcelona, Albertí Editor.
- ARNABAT, R. (1981), «Introducció al moviment obrer vilafraquí, 1871-1939», Vilafranca del Penedès, Museu de Vilafranca. [Treball inèdit]
- (1992), *Els treballadors de Vilafranca al darrer terç del segle XIX*, Vilafranca del Penedès, Museu de Vilafranca.
- (1992), «El mutualisme popular a l'Alt Penedès, 1879-1939», *Miscel·lània Penedesenca*, vol. v, p. 365-402.
- (1994), «Las sociedades de socorros mutuos en la Catalunya rural, 1879-1939». A: CASTILLÓ, S. (ed.), *Solidaridad desde abajo*, Madrid, Asociación de Historia Social, p. 87-106.
- BALCELLS, A. (1983), *El problema agrari a Catalunya, 1890-1936. La qüestió rabassaire*, 2a ed., Barcelona, La Llar del Llibre.
- BALCELLS, A.; CULLA, Joan B.; MIR, C. (1992), *Les eleccions generals a Catalunya 1901-1923: Relació de resultats electorals de 1869 a 1899*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill.
- COLOMÉ, J. (1987), *L'evolució vitícola de l'Alt Penedès al darrer terç del segle XIX: Estudi de l'evolució del preu dels vins i els esperits*, Vilafranca del Penedès, Museu de Vilafranca.
- (1990), «Les formes d'accés a la terra a la comarca de l'Alt Penedès durant el segle XIX: el contracte de rabassa morta i l'expansió vitivinícola», *Estudis d'Història Agrària*, núm. 8, p. 123-143.
- (1996), «L'especialització vitícola a la Catalunya del segle XIX: la comarca del Penedès». Barcelona, Universitat de Barcelona. [Tesi doctoral inèdita]
- (1997), «Las formas tradicionales de protesta en las zonas vitícolas catalanas durante la segunda mitad del siglo XIX», *Noticario de Historia Agraria*, núm. 13, p. 106-125.
- (2003), «L'explotació de la terra: el contracte de rabassa morta». A: COLOMÉ, J. (coord.), *De l'aiguardent al cava: El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garraf*, Vilafranca del Penedès, El 3 de Vuit, p. 225-238.
- COLOMÉ, J. (2006), «Associacionisme i conflictivitat social agrària en la segona meitat del segle XIX». A: GIRALT, E. (dir.), *Història agrària dels Països Catalans. Segles XIX i XX*, Barcelona, Universitat dels Països Catalans, p. 533-554.
- DUARTE, A. (1987), *El republicanisme català a la fi del segle XIX*, Vic, Eumo.
- (2004), *Història del republicanisme a Catalunya*, Lleida, Vic, Pagès-Eumo.
- ESCLASSANS, R. (1902), *Estudi crítich-històric del Penedès en el segle XIX*, Vilafranca del Penedès, Centre Catalanista.
- GARRABOU, R. (1978), «La lluita per la propietat de la terra: la crisi de finals del segle XIX i la qüestió rabassaire», *L'Avenç*, núm. 10, p. 19-25.
- (1991), «La conflictivitat pagesa a Catalunya i el País Valencià a l'època contemporània», *Miscel·lània d'Homenatge a Josep Benet*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 81-112.
- GARRABOU, R.; PUJOL, J.; COLOMÉ, J.; SEGUER, E. (1992), «La crisi finisecular i la recomposició del món rural a Catalunya», *Recerques*, núm. 26, p. 107-132.
- GAVALDA I TORRENTS, A. (1989), *L'associacionisme agrari a Catalunya (el model de la societat agrícola de Valls: 1888-1898)*, Valls, Institut d'Estudis Valencs.
- GIRALT, E. (1952), «Evolució de l'agricultura al Penedès. Del cadastre del 1717 a l'època actual», *Actes de la l'Assemblea Intercomarcal del Penedès i Conca d'Òdena*, Martorell-Igualada, p. 170-171.
- (1965), «El conflicto rabassaire y la cuestión social agraria en Catalunya hasta 1936», *Revista del Trabajo*, núm. 7, p. 51-72.
- (1984), «L'evolució de l'agricultura al segle XIX». A: *Història de Catalunya*, vol. 9, Barcelona, Salvat, p. 24-30.
- GUILLAUME, J. (1907), *L'Internationale. Doucuments et Souvenirs, 1864-1878*, París, Cornély, 4 v.
- IGLESIES, J. (1966), *La crisi agrària de 1879 a 1900. La fil·loxera a Catalunya*, Barcelona, Llibres a l'Abast.

- INSTITUTO AGRÍCOLA CATALÁN DE SAN ISIDRO (1923), *La rabassa morta en Cataluña. Su extensión, sus conflictos, su solución*, Madrid, IACSI.
- LÓPEZ ESTUDILLO, A. (1980), *La Federación de Trabajadores Agrícolas de la Región Española, un episodio de organización y conciencia del campesinado catalán, 1893-1897*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona. [Treball inèdit]
- (1989a), «Federalismo y mundo rural en Cataluña (1890-1905)», *Historia Social*, núm. 3, p. 17-32.
- (1989b), «Federalismo, campesinado y métodos de restablecer el control político en la Restauración». A: MIR, C. (ed.), *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració*, Lleida, Pagès, p. 191-207.
- MARTÍ, C. (1997), *Vilanova i la Geltrú, 1850-1975. Expansió i crisi de la indústria i de la democràcia, 1850-1936*, Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa.
- MARTINEZ DE SAS, Mª T. (1979-1980), *A.I.T. Cartas, comunicaciones y circulares del Consejo y la Comisión Federal de la Región Española (1872-1874)*, vol. 3-6, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- MARTORELL I PANYELLAS, A. (1902), *El Penedès. Notes crítiques sobre les vicissituds de la Agricultura, Indústria y Comers durant el segle XIX*, Vilafranca del Penedès, Centre Catalanista.
- MAYAYO, A. (1995), *De pagesos a ciutadans. Cent anys de sindicalisme i cooperativisme agrari a Catalunya, 1893-1994*, Catarroja, Afers.
- MOLINS, J. M. (1995), *Elecciones y partidos políticos en la provincia de Tarragona, 1890-1936*, Tarragona, Diputació de Tarragona.
- NETTLAU, M. (1930), *Documentos inéditos sobre la Internacional y la Alianza en España*, Buenos Aires, La Protesta.
- (1969), *La première Internationale en Espagne (1868-1888)*, Dordrecht, D. Reidel.
- PARÉS GONCER, S. (1944), «Contratación notarial agraria en el Alto Penedés durante el siglo XIX», *La Notaría*, p. 16-21.
- PLANAS, J. (2003), «La crisi del sector vitivinícola i el moviment associatiu agrari (1876-1912)». A: COLOMÉ, J. (coord.), *De l'aiguardent al cava: El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garraf*, Vilafranca del Penedès, El 3 de Vuit-Ramon Nadal editor, p. 239-256.
- POMÉS, J. (2000), *La Unió de Rabassaires*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PUIG, N. (1935), *Què és la Unió de Rabassaires?*, Barcelona, Nagasa.
- PUJOL ANDREU, J. (1984), «La crisi de malvenda del sector vitivinícola català entre el 1882 i el 1935», *Recerques*, núm. 15, p. 317-346.
- ROMEU, A. (1996), *Sant Sadurn entre el Sexenni i la Restauració, 1867-1904*, Sant Sadurn d'Anoia, Ajuntament de Sant Sadurn d'Anoia.
- SAUMELL, A. (2000), «Les contradades penedesenques entre 1890 i 1930». A: ARNABAT, R. (coord.), *Història de l'Alt i Baix Penedès. Segle XX*, Vilafranca del Penedès, El 3 de Vuit, p. 37-74.
- SOLÀ, P. (1993), *Història de l'associacionisme català contemporani*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- (2001), «La sociabilitat popular i la transmissió cultural i educativa al Baix Penedès: algunes dades per al seu estudi històric». A: ARNABAT, R. (ed.), *Els Moviments Socials al Penedès*, el Vendrell, Institut d'Estudis Penedesencs, p. 243-271.
- SOLER, R. (1991), *Elecciones i política a Vilafranca del Penedès, 1891-1903*, Vilafranca del Penedès, Museu de Vilafranca.
- TERMES, J. (1972), «El federalisme català en el període revolucionari de 1868-1873», *Recerques*, núm. 2, p. 33-69.
- (1976), *Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo*, Barcelona, Anagrama.
- (1977), *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional (1864-1881)*, Barcelona, Crítica.
- VALLS, F. (2003), «L'aiguardent, el vi i els mercats de la viticultura penedesenca durant el segle XVIII i la primera meitat del XIX». A: COLOMÉ, J. (coord.), *De l'aiguardent al cava: El procés d'especialització vitivinícola a les comarques del Penedès-Garraf*, Vilafranca del Penedès, El 3 de Vuit-Ramon Nadal editor, p. 75-94.